

Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt

„Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát”

**Hagyományos ökológiai tudás és
gazdálkodás Gyimesben**

Lajos Veronika könyvismertetése*

A társadalomtudomány nemzetközi színterén az 1990-es években az együttműködés (collaboration) fogalmát – hasonlóan a divatként terjedő egyéb szakkifejezésekhez, mint például az emlékezet és emlékezhely – gyakran klisészerűen alkalmazták. A részvétel és az együttműködés különböző típusú közös munkát jelenthet: egyrészt az akadémián belül – különböző tudományterületek (interdiszciplinaritás), egyetemisták és szakemberek, esetleg két vagy több kutató-oktató között –, másrészt az akadémián kívül a tudományos szakemberek és a nem tudós szakértők, például civil szervezetek, helyi érdekképviselők és szakpolitikusok között (transzdiszciplinaritás, Lamphere: *The Convergence of Applied, Practicing, and Public Anthropology in the 21st Century*; Human Organization 63 (4), 2004, 432. o.).

Az együttműködésnek ez utóbbi értelmezése, valamint a kutatások teljes folyamatában való társadalmi részvétel igénye a 21. század elején már nem csak a társadalom- és kultúratudományok egyik kulcskérdése, hanem egyre több olyan természettudományi diszciplínának is, amely jelentősen épít a társadalmi tevékenységekre, mint például a természetvédelmi biológia vagy az ökológia. Ezek esetében a részvétel a helyi társadalom bevonását jelenti részvételi módszerek és eljárások alkalmazásával a természet megőrzésének folyamatába (Pataki et al.: *Tájfajták védelmében: részvételi akciókutatás az Őrség-Vendvidéken*; MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2011, 12–13. o.).

Az „Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben* című könyv szerzői, Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt, külföldi szakemberekkel egyetértve érvelnek amellett, hogy a természetvédelmi kérdések megoldásához sok esetben a természet- és társadalomtudományok szorosabb együttműködésére lenne szükség (142. o.). Különösen érvényes ez a fajgazdag gyepek esetében, hiszen ezek olyan élőhelyek, amelyek

* Lajos Veronika etnográfus, kulturális antropológus, a Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem (MTA–DE), Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa.

a fennmaradásukat és fajgazdagságukat az emberi beavatkozásnak – vagyis a gazdálkodás hagyományos, helyi módszereinek – köszönhetik, s valószínűsíthető, hogy hosszú távú fennmaradásuk is ennek függvénye. Fajgazdag gyepek a 21. század elején a Keleti-Kárpátokban elhelyezkedő Gyimesi-szorosban – Európában szinte egyedülálló módon – még megtalálhatók.

Az Erdély északkeleti részén fekvő Gyimesben nemcsak a fajgazdag gyepek fennmaradásában szerepet játszó extenzív gazdálkodással ismerkedhet meg az odaérkező kutató vagy látogató, hanem viszonylag rövid időn belül azzal is szembesül, hogy a helyi társadalom tagjainak jelentős része széles körű ismeretekkel rendelkezik a közvetlen és az általuk használt távolabbi természeti környezetről. Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt ennek a tudásnak a módszeres megismerésére vállalkozott kutatómunkája során.

A könyv kulcsfogalma a *hagyományos ökológiai tudás*, melynek definícióját a szerzők alapvetően a téma egyik nemzetközi szinten legismertebb kutatójának, az alkalmazott ökológiával foglalkozó, török származású, Észak-Amerikában alkotó Fikret Berkes meghatározására építik. Berkes a következőképpen fogalmaz *Sacred Ecology* című munkájában (Taylor & Francis, Philadelphia, 1999): a hagyományos ökológiai tudás „*az élő lények (az embereket is beleértve) egymással és környezetükkel kialakított viszonyára vonatkozó ismeretek, gyakorlatok és a hiedelem mindazon gyarapodó halmaza, amely adaptációs folyamatokon keresztül fejlődik, és több generáción keresztül a kulturális átadás mechanizmusainak segítségével marad az utókorra*” (Berkes, 8. o.). A hagyományos kifejezés több diszciplínában is vitatott megnevezés, jelen esetben azonban nem a rendszerint hozzá társított állandóságra és statikusságra utal, hanem olyan ökológiai tudás jelzőjeként működik, amely „*valójában a környezet állandó változásával dinamikusan alakul*” (15. o.).

A könyv állásfoglalás amellett, hogy a természet- és társadalomtudományok közötti együttműködést (az interdiszciplinaritást) már a hagyományos ökológiai tudás kutatásának fázisában célszerű, sőt szükségszerű kialakítani. A szerzők tudományos munkájuk során egyaránt alkalmaztak botanikai-ökológiai és kulturális antropológiai módszereket, előbbieket képviselte például az élőhely-térképezés és a cönológiai felvételek készítése, míg a résztvevő megfigyelés, a félig strukturált interjúk vagy a kérdőívek az utóbbiakhoz tartoztak.

Az antropológiai módszereknek köszönhetően a könyvben közölt interjúrészletek nemcsak a tájökológiai jelenségek megismerését segítik, hanem a gyimesi lakosság mindennapi életének komplexitásába is bepillantást engednek. A helyiekkel folytatott beszélgetésekből

az olvasó számára az is kiderül, hogy a természetvédelmi tevékenységekben mekkora jelentőséggel bír ember és táj, vagyis a szocio-kulturálisan meghatározott „társadalmi szereplő” és élő, illetve életelen környezetének következetesebb együtt értelmezése. A könyv arra is rávilágít, hogy a 21. század elején, amikor gyakorlati tudásunk természetes létmódja az interdiszciplinaritás (Rózsa: *Gyakorlati tudás a filozófiai antropológia, a bioetika és az alkalmazott etika perspektíváiban*; Tabula 2014/2), és a társadalomtudományok egyik nagy kihívása a gyakorlati értékű tudás létrehozása, ez a fajta tudatos és következetes nyitás a társadalom- és kultúrakutatás számtalan területén gyümölcsöző lépés lehetne.

A könyv két nagyobb egységre osztható. Az elsőben a szerzők a népi élő- és termőhelyeket mutatják be részletesen, minden oldalon színes, nagy felbontású képekkel és egy-két növény részletező leírásával (helyi elnevezés, előfordulás és gyógyhatás). A második rész a gyimesi erdőkben-mezőkön folytatott extenzív gazdálkodás sajátosságait tárgyalja az évkörnek megfelelő időrendben. Az olvasó a kaszálók esetében megismerkedhet például a benn- és kinnvaló kaszálókön végzett tavaszi munkákkal, a kaszálás időzítésének kérdésével vagy a kaszálók felhagyásának következményeivel, valamint azokkal az évkörnek megfelelő tájgondozási gyakorlatokkal, amelyeket a gyimesiek a legelőkön, az erdőkben és szántókon alkalmaznak. Ezeket a leírásokat interjúrészletek és a népi taxonok – vagyis az élőlények helyiek általi osztályozásában használt kategóriák, amelyek a Gyimesben vadon termő növények esetében magukban foglalják a növény népi elnevezését és a „*hozzá kapcsolódó biológiai tartalmat (a névhez tartozó egy vagy több növényfajt)*” (33. o.) – következetes használata teszi életszerűvé. Ez, összhangban a könyv célkitűzésével, érzékletesen szemlélteti a helyi, elsősorban a gazdálkodásból élő vagy azzal is foglalkozó gyimesiek hagyományos ökológiai tudásának működését. A szerzők az összes előforduló elnevezést összesítik a függelékben, ahol az egyik táblázatban a növénynevek gyimesi és latin elnevezése található, a másikban az élőhelyek lokális megnevezése és annak rövid jellemzése.

A magyarországi társadalomtudományi kutatások túlnyomó része hajlamos figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a Partiumban, Erdélyben és Moldvában élő magyarok évszázadok óta változó lélekszámú román lakosság körében élnek – a 20. században például a szocialista urbanizáció következtében vagy Gyimesben a közigazgatás átalakításának köszönhetően. (Például Gyimesbükk 1952 és 1968 között Bákó tartomány része volt, majd 1968-ban Bákó megyéhez csatolták, s ennek következtében megszűnt a magyar nyelvű oktatás.) Ezeket a vizsgálatokat egyfelől mind a módszertan, mind az

értelmezés szintjén egyfajta öntudatlan, és ennek következtében reflektálatlan „vakság” jellemzi, másfelől a kisebbségi léthelyzet szelektíven érvényesülő – elsősorban a veszteség-olvasat keretébe illeszkedő – elismerése. Jelen munka témája a hagyományos ökológiai tudás, vagyis „*a természetismerettel kapcsolatos tudás, mint holisztikus, kultúrába ágyazott ismeretegyüttes*” (21. o.). Az olvasónak azonban némi hiányérzete támadhat a holisztikus, kultúrába ágyazott ismeretek „holisztikusságára” vonatkozóan, mivel esetenként úgy tűnik, hogy a gyimesi szociokulturális életvilágnak pontosan az az aspektusa marad homályban, miszerint az a román többségi társadalom keretében működik. Azaz a könyvben nem található következetes reflexió arra, hogy Gyimes multietnikus és Románia része, ami hatást gyakorol a helyi társadalom mindennapjaira.

Így a Gyimesben élők egy olyan szociokulturális életvilág részei, amelyben egyszerre van jelen – kisebb-nagyobb mértékben és változatos formákban – a gyimesi csángó (római katolikus) és az erdélyi és moldvai román (ortodox, korábban görög katolikus) kultúra, azaz egy komplex rendszeren belül helyezkedik el dinamikus viszonyban egymással például a „*csángó kultúrában látensen és nyilvánosan is jelen levő romanitás*” (Ilyés: *Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez*; Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2006, Budapest, 60. o.), a székely, illetve székelyes hagyományok vagy a távolságtartás ezektől, a sajátos kötődés a magyar kultúrához és a magyar nemzeti identitáshoz. Ugyanakkor a római katolikus és az ortodox vallás kölcsönhatása Gyimesben mind a hivatalos, mind a laikus vallásgyakorlatokban megfigyelhető (Hesz: *Élők, holtak és adósságok*; L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 2012).

A szerzők szerint a hagyományos ökológiai tudás a kulcsa annak, hogy a természeti erőforrások felhasználására, például a kaszálókra, legelőkre vagy a faanyagra vonatkozóan felelősségteljes döntések születessenek. Felhívják a figyelmet arra, hogy a gyimesi közösségek tagjai ismerik a természeti változásokat, az azok kialakulásának hátterében húzódó ok-okozati összefüggéseket, és így képesek azokhoz rövid időn belül hatékonyan alkalmazkodni, vagy a hibás adaptációs mechanizmusokat közösségi szinten felülrni.

A könyvben ugyanakkor kifejezetten hangsúlyos az a kijelentés, hogy a gyimesiek extenzív tájhasználatuk nem egyenlő a tudatos természetvédők viselkedésével, hiszen számukra a fajgazdagság önmagában nem képvisel értéket. A helyi gazdálkodó emberek célja a gazdaság működésének biztosítása, vagyis a megfelelő mennyiségű

és minőségű széna előállítása, aminek elérése során közvetett módon válnak érdekeltté a gyepek, kaszálók diverzitásának megteremtésében. A szerzők ennek a közvetett érdekeltségnek a fenntartásában látják a természetvédelem szempontjait is érvényesítő agrártámogatási programok célját. Azaz olyan támogatáspolitikai kidolgozása mellett érvelnek, amely a helyi extenzív gazdálkodási rendszer megerősítését segíti, és a családi gazdaságokat a változásokhoz történő alkalmazkodásra ösztönzi. A gyimesi tájhasználat jelenlegi gyakorlatát támogató szakpolitikai program sarkalatos pontjait – például a kaszálás időpontjának és eszközeinek meghatározását vagy a *szénamurha*, azaz a szénatörek használatát – a Máté András és Molnár Ábel nevéhez fűződő, 2014-ben kialakított kaszálóvédelmi célprogramtervezet alapján mutatják be.

Határozottan egyetértünk a szerzőkkel abban, hogy a természetvédelmi irányelvek, az agrártámogatási rendszerek kialakításakor az interdiszciplinaritás eszméjének megfelelően a tájban élő embert mindenképpen szükséges szociokulturális meghatározottságának és természeti környezetének komplex összefüggésében értelmezni. Így tehát nem elég önmagában az ökológiai szempontokat figyelembe venni, hanem ugyanolyan nélkülözhetetlen megismerni a helyi társadalom gazdasági, szociokulturális sajátosságait és a helyiek hagyományos ökológiai tudását is. Az *„Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát”* című munka kiválóan példázza a természet- és társadalomtudományok „szorosabb együttműködését”, ezért az ökológusok és az ökológus hallgatók, az ökológiai gazdaságtannal foglalkozók mellett bátran ajánlható agrárszakembereknek, szociológusoknak, néprajzsoknak és kulturális antropológusoknak, továbbá a szakpolitikában érdekelt szakértőknek is. A szinte minden oldalon megtalálható nyolctizenöt soros angol összefoglalóknak köszönhetően a külföldi szakemberek és laikus olvasók is haszonnal forgathatják a könyvet, aminek lapjain a színes természetfotók és életképek segítségével egyszerre elevenedik meg részleteiben a gyimesi táj és a gazdálkodással foglalkozók életvilága. (MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest, Vácrátót, 2015, 173 oldal)